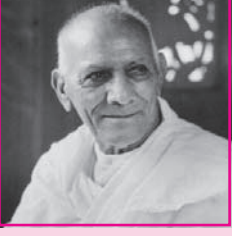

22. કિસ્સા - ટુચકા

સ્વામી આનંદ

જન્મ : 1887, અવસાન : 1976

સ્વામી આનંદનું મૂળ નામ હિંમતલાલ રામચંદ્ર દવે હતું. તેમનો જન્મ સુરેન્દ્રનગર જિલ્લાના લીમડી પાસેના શિયાણી ગામમાં થયો હતો. તેઓ નાનપણથી ઘર છોડીને સંન્યાસી થયા હતા અને સમગ્ર ભારતમાં ખૂબ ભખ્યા હતા. ગાંધીજીના સંપર્કમાં આવતાં, રાષ્ટ્રીય રંગે રંગાઈને તેઓ ‘નવજીવન’ની પ્રકાશન-પ્રવૃત્તિમાં ગાંધીજી સાથે જોડાયા હતા.

તેમણે ‘સંતોના અનુજ’, ‘કુળકથાઓ’, ‘નઘરોળ’, ‘નવલાં દર્શન’ જેવાં પુસ્તકોમાં અનોખાં પાત્રો-પ્રસંગો આલેખ્યાં છે; જેમાંના ઉત્તમ લેખો ‘ધરતીની આરતી’માં સંગ્રહાયા છે.

ટેક્સ ન આપવો પડે તેવો ગાડાવાળાનો પ્રયત્ન કેમ નિષ્ફળ ગયો; પાડાનું અંગ્રેજી ‘ભેંસનો વર’, ટુ કપ ટી (બે કપ ચા) શબ્દોથી થતી રમૂજ, પહાડ પર ખાટલો કેમ ઢળાતો હશે, તેની મૂંઝવણ અને પહાડી બેંકના મેનેજરની ગેરસમજણ : આ કિસ્સાઓ આપણને રમૂજ પ્રેરે છે. આ કિસ્સાઓ મૂળે સ્વામી આનંદ લિખિત પણ દિનકર જોશી સંપાદિત ‘આંબાવાડિયું’માંથી લેવામાં આવ્યા છે. સાથે આપેલા પાંચ ટુચકાઓ માનવજીવનમાં હાસ્યના સ્થાનને તથા રોજિંદા જીવનમાંથી પ્રગટતા હાસ્યને રજૂ કરે છે. આ ટુચકાઓ લોકોમાં પ્રચલિત છે.

1. કિસ્સા

1. ટોલછાપરીએ જ સવાર પડ્યું

એક ગામડિયાને છાપરું છાવા વાંસ જોઈએ. જંગલ નજીક, પણ ટોલનાકાવાળો બે આના ટેક્સ લે તે આપવા બાપડા પાસે ન મળે.

એક દિવસ વહેલી સવારે બેલગાડી જોડીને છાનોમાનો જંગલમાં પેસી ગયો. આખો દિવસ વાંસ કાપ્યા, ગાડું લાદ્યું ને સૂરજ આથમીને અંધારું થયું ત્યારે ઘર ભણી વળ્યો. મનમાં એમ કે આડા રસ્તે ફેરો ખાઈને ટોલનાકાની છાપરીથી દૂર રહીને નીકળી જાઉં ને ઘેર પહોંચું.

આખો દિવસ વાંસ કાપેલાનો થાક ને રાત પડી તેનો ઠંડો પહોર. હાંકતાં-હાંકતાં ગાડાવાળાને ઊંઘ આવી ગઈ. લાટેલા વાંસ પર લંબાવીને સૂતો.

બળદોએ જંગલની ઘરેડોમાં રાત આખી ચકરાવા લઈ ચાલ્યા કીધું. સવાર પડી ને મોંસૂઝશું થયું, ત્યાં બરાબર ટોલની છાપરી સામે આવીને ઊભા રહ્યા. ગાડીવાન જાગ્યો. ટોલવાળો નાકાદાર ઊઠીને દાતણ કરવા બેઠો હતો. ગાડું જોતાં જ કહે ‘લાવ બે આના !’

2. ‘ભેંસનો વર મરી ગયો’

બાપુજીના વહાલા સેકેટરી સ્વ. મહાદેવભાઈના પિત્રાઈ છોટુભાઈ દેસાઈ પારડીના સ્ટેશન-માસ્તર હતા. એક દિવસ રેલના પાટાની કોરાણે એક પાડો ચાલ્યો જાય. એટલામાં પાછળથી ગાડી આવી પૂગી. પાડો એન્જિન જોડે અથડાઈને કચડાઈ ગયો.

રેલવેનો કાયદો એવો કે જ્યારે કંઈ એક્સિડન્ટ થાય ત્યારે સ્ટેશન-માસ્તરે મોટા ઉપરી અમલદારને તાર કરીને તરત ખબર આપવી જોઈએ. છોટુકાકાએ હાથ નીચેના તારમાસ્તરને તાર કરી દેવા કહ્યું. પેલો કહે, ‘પાડાનું અંગ્રેજી શું કરવું ?’ છોટુભાઈ કહે, ‘પાડો એટલે ભેંસનો વર, બીજું શું વળી ?’

પેલાએ તાર કર્યો : ONE HUSBAND OF BUFFALO DIED UNDER ENGINE.

મુંબઈના રેલવે અમલદારો વાંચ્યા જ કરે !

3. ‘તેરા બાપ કપટી’

પહાડી લોક પહાડી સડકોની કોરાણે નાનાં ઝૂંપડાં કરીને ચાની હોટલો કરે ને ઊભાં મોરાદાબાદી પવાલાંમાં જતા-આવતા વટેમાર્ગુઓને ચા વેચે.

આ પહાડી લોકો અગાઉ અંગરેજોથી બહુ ડરતા. પણ આઝાદી આવ્યા પછી એકદમ હિમ્મતવાળા બની ગયા.

એવા એક પહાડીની ચાની દુકાને એક અંગરેજ જઈ ચડ્યો. બાંકડા પર બેસીને કહે, ‘ટુ કપ ટી !’

પહાડી દુકાનદાર ગુસ્સે થઈ ગયો. કહે, ‘એં મી કપટી નેઈ, તૂં કપટી, તેરા બાપ કપટી, તેરા ભાઈ કપટી, તેરા ચાચા કપટી, તેરા બેટા કપટી; મી કપટી નેઈ. અબ તો જયહિંદ હો ગયા. અબ કપટી અંગરેજ કી ચલનેવાલી નઈ !!!’

4. અજી ! પહાડ પર ચારપાઈ કેસે લગાતે હેં ?

એક પહાડી કાશી-જાત્રાએ ગયો. રાંધીખાવા સારું ધરમશાળા નજીક આવેલી વાણિયાની દુકાને દાળચોખા લેવા ગયો. લાલાએ પૂછ્યું. ‘ભાઈ, કહાં કે રહનેવાલે ?’

પહાડી : ‘પહાડ કે.’

લાલો : ‘હેં ? તુમ પહાડ કે રહનેવાલે હો ? પહાડ પર રહતે હો ?’

પહાડી : ‘હાં જી.’

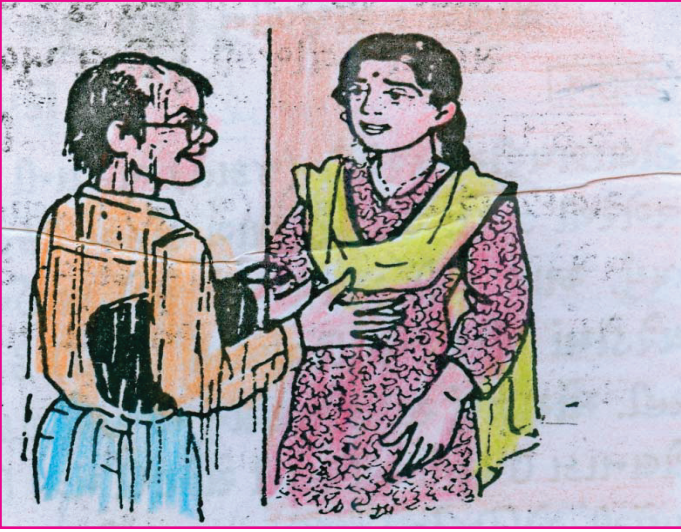
લાલો : ‘અચ્છા ભઈ, યહ તો બતાઓ; પહાડ પર લોગ રહતે તો હેં, લેકિન સોતે કેસે હેં ? પહાડ પર ચારપાઈ કેસે લગાતે હેં ?’

લાલાની મૂંઝવણ એમ કે પહાડ તો તંબુ જેવો હોય. તેના છાપરા ઉપર ખાટલો કેમ કરીને ઢાળતા હશે ને લોકો સૂતા કેમ કરીને હશે ?

પેલો પહાડી લાલાની સામું જોયા જ કરે !

5. ‘દરવાઝા બંદ કર’

આલ્મોરામાં પહેલીવહેલી બેંક નીકળી. બેંકનો મેનેજર પહાડી. એક અંગરેજને એનો કંઈક ચેક વટાવવો હશે, તેની વાત કરવા બેંકના મેનેજર પાસે ગયો. મેનેજરે ખુરશી આપી.

અંગરેજે વાત કરવા માંડી :

‘ઢેર વાઝ આ બેંકર...’ પહાડી મેનેજર સમજ્યો કે આને પૈસા માટે કંઈક ખાનગી વાત કરવી છે, તેથી બારણાં બંધ કરવાનું કહે છે.

એણે બેંકના સિપાઈને બૂમ મારીને કહ્યું :

‘ચપરાસી ! દરવાઝા બંદ કર !!’

2. ટુચકા

(1)

‘મનુ ! તેં ત્રણેય કેળાં બાબુની સાથે વહેંચીને ખાધાં હતાં ને ?’

‘મમ્મી ! ત્રણ કેળાં વહેંચી શકાય તેમ નહોતા; એટલે પહેલાં મેં એક કેળું ખાઈ લીધું. પછી બાકીનાં બે રહ્યાં તેમાંથી એક બાબુને આપ્યું અને એક મેં ખાધું.’

(2)

ગોવિંદ : ‘આજે હું મારી છત્રી લેવી ભૂલી ગયો હતો.’

ઘેર આવીને ગોવિંદે પોતાની પત્ની રમાને કહ્યું.

રમા : ‘તે તમને આ વાતની ખબર ક્યારે પડી ?’

ગોવિંદ : ‘જ્યારે વરસાદ બંધ પડી ગયો અને એને બંધ કરવા મેં હાથ ઉપર લંબાવ્યો ત્યારે.’

(3)

બે દોસ્તારો રસ્તા પર સાથે જતા હતા. એક દોસ્તની પાછળ એક કૂતરો ભસતો-ભસતો આવ્યો. આથી એ ઘણો જ ગભરાઈ ગયો. આ જોઈ તેનો દોસ્ત બોલ્યો : ‘તને પેલી કહેવતની ખબર લાગતી નથી કે ભસતા કૂતરા કરડે નહિ.’

દોસ્ત : ‘એ કહેવતની ખબર મને તો છે.

બીજો દોસ્ત : ‘તો પછી ગભરાય છે શાને ?’

પહેલો દોસ્ત : ‘પણ આ કૂતરાને એ કહેવતની ખબર ન હોય ને !’

(4)

મોટીબહેને સોનલને એક પ્રશ્ન કર્યો.

‘મોટીબહેન : સોનલ, સૂર્ય ઊગે જ નહિ તો શું થાય ?’

‘સોનલ : વીજળીનું બિલ ખૂબ જ આવે; બહેન !’

● શબ્દસમજૂતી

ટોલછાપરીએ કરવેરો (જકાત) ભરવાની ચોકીએ છાપરું છાવા વાંસ, ઘાસના પૂળા વગેરેથી ઝૂંપડા ઉપરનો ભાગ ઢાંકવા ટેક્સ કર, વેરો, દાણ લાઘું પૂરેપૂરું (ઠાંસીને) ભર્યું. આડરસ્તે અવળે રસ્તે ફેરો ખાઈને વધારે લંબાણવાળો રસ્તો પસંદ કરીને ઘરેડોમાં એકસરખા રિવાજોમાં (અહીં) કેડીઓમાં ચકરાવા લઈ ગોળગોળ ફરતા રહી. મોંસૂઝણું સામા માણસનું મોં દેખી શકાય એવો સવારનો સમય; પરોઢ નાકાદાર ટોલનાકા ઉપરનો અધિકારી સેક્રેટરી મંત્રી પિત્રાઈ કાકાનાં સંતાન આવી પૂગી આવી પહોંચી. એક્સિડન્ટ અકસ્માત ચપરાસી દરવાન; ચોકીદાર કોરાણે બાજુએ મોરાદાબાદી પવાલામાં ઉત્તરપ્રદેશના મોરાદાબાદ શહેરમાં બનેલા વિશિષ્ટ ઘાટવાળા પ્યાલામાં ‘ટુ કપ ટી’ બે કપ ચા મી હું નેઈ નથી જયહિંદ હો ગયા હિંદુસ્તાનનો જય થઈ ગયો; હિંદ સ્વતંત્ર થઈ ગયું. અજી ! અરે ! ચારપાઈ ખાટલો લાલો ઉત્તરભારતના પહાડી પ્રદેશમાં વેપારી માટે વપરાતો શબ્દ દોસ્તાર, દોસ્ત, મિત્ર, ભાઈબંધ

● ભાષાસજ્જતા

‘ભાષા’ એટલે ‘વાણી’. ‘વાણી’ એટલે ભાષા બોલવાની આખીયે ઘટના. વ્યાકરણની ભાષામાં કહીએ તો સમગ્ર વાગૂવ્યવહાર. ભાષાનું આ એક સ્વરૂપ છે. ભાષાનું બીજું સ્વરૂપ તે ‘લેખન’.

લેખન એટલે ભાષાનું લિખિત સ્વરૂપ. આપણે મુખથી જે કંઈ બોલીએ છીએ, તે ભાષાનું બોલાતું સ્વરૂપ છે - જેને ઉચ્ચરિત ભાષા એમ પણ કહીએ છીએ. આપણે યામિની એમ બોલીએ છીએ તે એનું ઉચ્ચરિત સ્વરૂપ છે; પરંતુ જ્યારે એને ય + આ + મ્ + ઈ + ન્ + ઈ એમ યામિની સ્વરૂપે કાગળ કે કોઈક માધ્યમ ઉપર લખીએ છીએ, તે ભાષાનું લિખિત સ્વરૂપ છે.

ગુજરાતી ‘કે’, હિન્દીમાં (કે) એમ જુદી રીતે લખાય છે. જ્યારે બોલવામાં એકસરખું ધ્વનિનું ઉચ્ચારણ થાય છે. ભાષાના બોલાતા જીવંત સ્વરૂપથી લખાતું સ્વરૂપ નોંધપાત્ર સ્વરૂપમાં દર્શાવી શકાતું નથી. અર્થાત્ જે બોલાય છે અને જે લખાય છે, તે ભાષા.

ભાષા કે ભાષાની કામગીરી માટે ‘લખવું’ એ અનિવાર્ય બાબત નથી. ભાષાને લિપિ હોવાથી કે ન હોવાથી ભાષાના સ્વરૂપમાં કંઈ ફેર પડતો નથી. આજે પણ ઘણીબધી ભાષાઓ માત્ર બોલાતા સ્વરૂપે જ ચાલે છે. ઘણી ભાષાઓને આજે પણ લિપિ નથી.

ભાષાના ઇતિહાસનો અભ્યાસ કરવા માટે લિપિના જ્ઞાનની જરૂરિયાત છે. લિખિત ભાષાને કારણે ભાષાને સાચવી રાખવાનું શક્ય બન્યું છે. ઇતિહાસ વગેરેને જાળવી રાખવાનું ભાષા ઉત્તમ સાધન છે. એથી લેખન-પદ્ધતિને કારણે માનવજાત વિકાસ કરી શકે છે.

ભાષામાં ઉચ્ચરિત સ્વરૂપ અને લિખિત સ્વરૂપ એમ બંનેનું મહત્ત્વ છે.

● અભ્યાસ

1. નીચેના દરેક પ્રશ્નના ઉત્તર માટે આપેલા વિકલ્પોમાંથી સાચા વિકલ્પનો ક્રમઅક્ષર પ્રશ્નની સામે આપેલ ☐ માં લખો :

- (1) પાડાનું અંગ્રેજી કરવા અંગે કોને મૂંઝવણ હતી ? ☐
(ક) લેખકને (ખ) છોટુભાઈને (ગ) ગોવિંદને (ઘ) તારમાસ્તરને
- (2) બાપુજીના સેક્રેટરીનું નામ જણાવો. ☐
(ક) નારાયણ દેસાઈ (ખ) મોરારજી દેસાઈ (ગ) મહોદવભાઈ દેસાઈ (ઘ) મગનભાઈ દેસાઈ
- (3) મમ્મીએ મનુને કેટલાં કેળાં આપ્યાં ? ☐
(ક) ત્રણ (ખ) ચાર (ગ) પાંચ (ઘ) એક
- (4) ‘કિસ્સા-ટુચકા’ પાઠના લેખકનું નામ જણાવો. ☐
(ક) નરહરિ પરીખ (ખ) રતિલાલ બોરીસાગર (ગ) બકુલ ત્રિપાઠી (ઘ) સ્વામી આનંદ

2. નીચેના દરેક પ્રશ્નનો એક-એક વાક્યમાં ઉત્તર લખો :

- (1) બે આના ટેક્સ ગાડાવાળા પાસેથી કોણ લેતું હતું ?
- (2) આખી રાત ચકરાવા મારીને બળદો ક્યાં આવી ઊભા ?

(3) આઝાદી પહેલાં પહાડી લોકો કોનાથી ડરતા હતા ?

(4) સોનલને મોટી બહેને શો પ્રશ્ન કર્યો ?

2. નીચેના પ્રશ્નોના ત્રણ-ચાર વાક્યોમાં ઉત્તર લખો :

(1) ગાડામાં લાદેલા વાંસ પર ગાડાવાળો શા માટે સૂઈ ગયો ?

(2) બાબુ સાથે મનુએ ત્રણ કેળાં કેવી રીતે વહેંચીને ખાધાં ?

● સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના જવાબ આપો :

(1) ટોલવાળા નાકાદારને બે આના ન આપવાની ગામડિયાની યુક્તિ કેમ નિષ્ફળ ગઈ ?

(2) મુંબઈના રેલવે-અમલદારો તારને કેમ વાંચ્યા જ કરતા હતા ?

(3) ચાની દુકાને જઈ અંગ્રેજે ખરેખર શું કહ્યું હતું ? દુકાનદાર શા માટે ગુસ્સે થઈ ગયો ?

(4) લાલાની મૂંઝવણ શી હતી ? એની મૂંઝવણ પહાડીને કેમ ન સમજાઈ ?

2. ‘બીજું શું વળી’ એવો પ્રયોગ પોતે જે વાત કરે છે, તેના સમર્થન માટે વપરાય છે. નીચેનાં ઉદાહરણો જુઓ અને આવાં બે વાક્યો બનાવો :

(1) પાડો એટલે ભેંસનો વર; બીજું શું વળી ?

(2) ચારપાઈ એટલે ખાટલો; બીજું શું વળી ?

3. ‘ક’ વિભાગમાં રૂઢિપ્રયોગ છે અને ‘ખ’ વિભાગમાં તેના અર્થ આડાઅવળા મૂક્યા છે. યોગ્ય જોડકાં જોડો :

ક	ખ
1. પેટનો ખાડો પૂરવો	1. કરકસર કરી જીવવું
2. પેટનું પાણી ન હાલવું	2. બીજાની છૂપી વાત જાણવી
3. પેટે પાટા બાંધવા	3. ભૂખ સંતોષવી
4. પેટમાં પેસી નીકળવું	4. ગુપ્ત વાત સાચવવી
	5. કોઈ જાતની અસર ન થવી

● પ્રવૃત્તિ

(1) આવા બીજા કિસ્સા અને ટુચકા વર્ગ સમક્ષ કહો.

(2) છાપાંઓમાં અને સામયિકોમાં આવતા ટુચકા વાંચો અને તેનો સંગ્રહ કરો.

પુનરાવર્તન (પાઠ 17થી 22)

1. નીચેની ચર્ચા વાંચી તેના આધારે નીચે આપેલ પ્રશ્નોના જવાબ લખો :

પાવન : અલ્યા યુવરાજ ! ચાલ, શાળાએ નથી આવવું ?

યુવરાજ : ના પાવન. મારું લેસન બાકી છે.

પાવન : મારું પણ બાકી છે, તે છતાં હું તો જાઉં છું.

યુવરાજ : આપણા બંનેના સર અલગ છે દોસ્ત. એમના સ્વભાવ પણ જુદા-જુદા છે.

(1) યુવરાજનું ગૃહકાર્ય કેમ બાકી રહી ગયું હશે ?

(2) પાવનના શિક્ષક તેની સાથે કેવો વ્યવહાર કરશે ?

(3) યુવરાજના શિક્ષકનો સ્વભાવ કેવો હશે ?

(4) તમારું ગૃહકાર્ય બાકી રહી જાય, ત્યારે તમે શું કરો છો ?

(5) ગૃહકાર્ય પૂરું ન કરનાર વિદ્યાર્થી સાથે તમારા શિક્ષક કેવો વ્યવહાર કરે છે ?

2. નીચે આપેલ સમાચાર વાંચી તેના પર આધારિત પાંચ પ્રશ્નો બનાવો :

મોટેરા સ્ટેડિયમમાં સહવાગનો સપાટો :

સદી ફટકારી કાંગારુઓને પછાડ્યા.

3. નીચેનાં સુવાક્યોનો વિચારવિસ્તાર કરો :

‘ઈશ્વરઅલ્લા ચાહે ગુરુ, ચાહે કહો શ્રી રામ

માલિક સબકા એક હૈ, અલગ-અલગ હૈ નામ.’

4. નીચેની બાબતો અંગે તમારા વિચારો વર્ગ સમક્ષ રજૂ કરો :

● દેવાંગની એક પેન તમને ખૂબ ગમે છે. એક દિવસ શાળામાં તેની પેન ખોવાઈ જાય છે. તે પેન તમને જડે છે. હવે તમે શું કરશો ?

● પતંગની દોરીથી ઘાયલ થયેલું કબૂતર તમારી સામે તરફડી રહ્યું છે. આ પરિસ્થિતિમાં તમે શું કરશો ?

5. નીચેના ઉદાહરણમાં જણાવ્યા મુજબ સામાસિક વાક્ય બનાવો :

ઉદાહરણ : મારે પણ દાળ અને ભાત જ ખાવાં છે.

મારે પણ દાળ-ભાત જ ખાવાં છે.

(1) કાબરી ડાંસ જેવી ભૂખી હતી.

(2) માતા અને પિતાની સેવા કરવી એ સંતાનનો ધર્મ છે.

(3) હું તો હરિનું મુખ જોઈ ફૂલી રે.

6. નીચેની કાવ્યપંક્તિ પૂર્ણ કરો :

- (1) વસેલા ધંધાર્થે .....
મિલને તે રજનીએ.
- (2) તાંબાના તરભાણે.....
સુખ આવશે અમારે સરનામે.

7. નીચેનો ગદ્યાંશ વાંચીને તેનો સાર લખી યોગ્ય શીર્ષક આપો :

ગદ્યાંશ

બરાબર આ જ વખતે આખાએ દેશમાં ગાંધીજીના નેતૃત્વ હેઠળ આઝાદીનો જંગ શરૂ થયો. ચૂનીલાલને એ જંગમાં ઝુકાવવાની ઈચ્છા થઈ; પરંતુ એમનું મન ભારે મથામણ અનુભવવા લાગ્યું. એક બાજુ ભણીગણીને કુટુંબને ઉપયોગી થવાનું હતું; તો બીજી બાજુ દેશ માટે બલિદાન આપવાની વાત હતી. શું કરવું ? ચૂનીલાલ ઘણું વલોવાયા ને છેવટે એમણે ત્યાગનો અને દેશસેવાનો માર્ગ પસંદ કર્યો. દેશસેવા કરતાં-કરતાં કુટુંબને થાય તેટલી મદદ જરૂર કરી; પરંતુ દેશસેવાનો જુસ્સો મંદ પડવા ન દીધો.

8. બાળકોને ‘મારી ડાયરી’ બનાવવા કહીને તેમાં 7 દિવસની રોજનીશી લખવા કહેવું અને આ રોજનીશીનું વર્ગમાં વાંચન કરાવવું.

9. (અ) નીચે આપેલા સમાસોનાં નામ લખો :

- (1) માથાબૂડ
- (2) શિષ્યવૃત્તિ
- (3) ઈશ્વરપ્રાપ્તિ
- (4) સેવાપૂજા
- (5) પવનવેગે

(બ) નીચેના શબ્દોની સંધિ છૂટી પાડો :

- (1) સત્યાગ્રહ
- (2) મહાત્મા
- (3) વાતાવરણ
- (4) મિષ્ટાન્ન
- (5) ભાષાંતર

(ક) તમે સાંભળેલી કહેવતોની યાદી બનાવો. (ગમે તે પાંચ)